

Izvještaj o istraživanju:
"Snage i poteškoće djece u
centrima "Gnijezdo" u BiH

Nada Letić, Snježana Mišćević, Branka Ivanović
Banja Luka, maj 2015.

Uvod

U Bosni i Hercegovini mnoge osnovne potrebe porodice i djece su ugrožene. U društvu koje se nalazi u procesu tranzicije prisutno je siromaštvo, visoka nezaposlenost, posttraumatski stresni poremećaji roditelja, razni oblici nasilja i druge socijalno-patološke pojave. Porodica je najizloženija tim direktnim promjenama i često zbog svoje vulnerabilnosti nije u stanju da ispunjava svoju osnovnu ulogu, da bude zaštićeno i sigurno mjesto za rast i razvoj djece.

Pod pojmom porodica sa višestrukim problemima podrazumijevamo porodicu u kojoj su isprepleteni različiti faktori rizika, kao što su: siromaštvo, zdravstveni problemi, psihičke bolesti, bolesti zavisnosti, nasilje u porodici, prostitucija, kriminalitet, neuslovno mjesto stanovanja, zlostavljanje, zanemarivanje, nebriga o djeci i sl. Čak i ako izuzmemo nezaposlenost i siromaštvo, neki od ovih faktora mogu doprinijeti da porodica bude svrstana u ovu kategoriju. Navedeni faktori uzajamnim i hroničnim djelovanjem uzrokuju značajan stres svojim članovima. Prema Bortolotiju (Bortolotti, 1995) ove porodice imaju višestruke probleme različitih vrsta koji su međusobno povezani i utiču na odrasle i djecu. Moro (Moro, 1995) govori o porodicama suočenim s marginalnošću zbog siromaštva, nezaposlenosti, socijalne mobilnosti ili devijantnosti. Odnosi u takvim porodicama mogu biti ozbiljno oslabljeni i vidljiva je neravnoteža između resursa i problema, kao i nedostatak adekvatnih strategija za suočavanje sa svakodnevnim izazovima.

Djeca koja odrastaju u takvim porodicama izložena su visokom stepenu školskog neuspjeha i rizika od napuštanja škole, što značajno smanjuje šanse za njihovo kasnije osamostaljivanje i pronalaženje odgovarajućeg zaposlenja. Takođe, postoji veći rizik za pojavu psiholoških i socijalno-patoloških pojava kao što su: bolesti zavisnosti, nasilje, bilo da postaju žrtve i/ili počinioci, maloljetničko prestupništvo, agresivnost, pretilost, depresija, suicidalnost i sl.

Centri pružaju sigurno mjesto za druženje i učenje djeci iz porodica u riziku. Podrška djeci organizovana je kroz individualni i grupni pristup i tako doprinosi prevenciji različitih oblika rizičnih ponašanja, a dugoročno doprinosi da djeca u riziku odrastu u zdrave i odgovorne ljude koji će biti dobri roditelji, angažovani i aktivni pripadnici svojih zajednica

Predmet ovog istraživanja su djeca koja žive u porodicama sa višestrukim problemima, a u daljem tekstu ćemo ih označiti kao djeca u riziku, koja su uključena u aktivnosti dnevnih centara "Gnijezdo" u Bosni i Hercegovini u toku prethodnih 18 mjeseci. Svrha dnevnog centra za djecu u riziku je da doprinosi boljem kvalitetu života djece koja dolaze iz navedenih porodica, te da djeci pruži nove mogućnosti za razvoj kroz kvalitetnu, stručnu i fokusiranu podršku, usmjerenu na djecu i njihove roditelje, u saradnji sa svim relevantnim akterima lokalne zajednice. Djeca u sigurnom okruženju dnevnog centra i svoje socijalne sredine, te uz potreban stručni nadzor, zadovoljavaju razvojne potrebe, stiču i razvijaju životne vještine, kao i ličnu i društvenu odgovornost u cilju razvoja samostalnosti, socijalnih, saznajnih i drugih važnih životnih funkcija.

Neposredno nakon otvaranja druge generacije dnevnih centara „Gnijezdo“ u BiH (2013) započeli smo istraživanje o psihološkim karakteristikama djece koja su uključena u ove centre prema unaprijed utvrđenim kriterijumima. Takođe, iste mjerne instrumente primijenili smo i na njihovim vršnjacima iz istih škola, pa smo ih poredili. Da bismo sagledali efekte ovog pristupa ponovili smo isto istraživanje nakon 18 mjeseci.

Opšti cilj ovog istraživanja je utvrđivanje promjena u ponašanju djece u dnevnim centrima „Gnijezdo“ u odnosu na njihove početne rezultate na istim testovima prije 18 mjeseci i u odnosu na rezultate koje su postigli njihovi vršnjaci. Inicijalnim ispitivanjem definisali smo psihološke domene djece koji se odnose na: emocionalne probleme, probleme u ponašanju i probleme sa vršnjacima, hiperaktivnost, prosocijalno ponašanje, te nivo samopoštovanja, samopouzdanja i odnosa prema budućnosti. Na osnovu rezultata retesta utvrdili smo da li i u kojim aspektima psihosocijalnog funkcionisanja su se desile eventualne promjene, kao rezultat aktivnosti koje su provođene u centrima. Analiza rezultata testa i retesta ukazaće da li je ovaj pristup efikasan, u kojim domenima su ostvarene najizraženije promjene i faktori koji su doprinijeli istima što će služiti unapređenju kvaliteta rada u centrima.

Metod

Istraživanja (test i retest) su anketnog tipa, komparativna i obuhvataju grupe djece u riziku (1) i referentne grupe djece (2). Prvu grupu djece u riziku čini 105, a drugu 88 djece, odabranih prema unaprijed utvrđenim kriterijumima. Prvu referentnu grupu činilo je 126 njihovih vršnjaka iz istih razreda, a drugu 69. Podatke o djeci u riziku prikupili smo na osnovu upitnika koji su popunili djeca, nastavnici (razredne starješine), roditelji i zaposlenici centara. Primijenjena su dva seta upitnika prilagođena uzrastu djece.

Instrumenti

Za prikupljanje podataka korišteni su sljedeći instrumenti:

- 1) Upitnik snaga i teškoća (*The Strengths and Difficulties Questionnaire – SDQ*) je namijenjen za pregled emocionalnih i bihevioralnih problema djece i adolescenata. Pored teškoća, upitnik je usmjeren i na procjenu snaga. Upitnik se može koristiti za praćenje i evaluaciju usluga dnevnih centara (Goodman, Meltzer and Bailey, 1998).
Upitnik se sastoji od 25 ajtema koji su grupisani u pet skala: prosocijalno ponašanje, hiperaktivnost, emocionalne probleme, probleme u ponašanju i probleme sa vršnjacima. Svaka podskala sastoji se od 5 ajtema. Postoji više verzija skala, a mi smo koristili verziju za samoprocjenu djece (11-16 godina) i za procjenu od strane nastavnika za uzrast od 4-16 godina. Osim osnovnog upitnika, postoje verzije sa „dodatkom o uticaju simptoma“ i „follow-up“ verzija za praćenje promjena i ishoda tretmana. Procjenjuje se *stepen prisustva* određenog problema (Netačno, Djelimično tačno, Potpuno tačno). U nastavku upitnika procjenjuje se značaj tegoba kroz ajteme koji se odnose na *dužinu trajanja, oblasti u kojima se problemi ispoljavaju* i *stepen uticaja* na dijete i njegovu/njenu okolinu. Upitnik snaga i poteškoća za nastavnike (SDQ-R. Goodman, 1997) primijenjen je na rizičnu i referentnu grupu djece svih uzrasta. Pouzdanost ovog upitnika u našem istraživanju je Cronbach

Alfa=0.87. Upitnik snaga i poteškoća skala samoprocjene za djecu (SDQ-R. Goodman, 1997) primijenjena je na uzrastu djece od 12-16 godina, a pouzdanost upitnika u našem istraživanju je Cronbach Alfa=0.72.

- 2) Rozenbergerova skala samopoštovanja (Rosenberg Self-Esteem Scale – RSE, 1965) sadrži deset tvrdnji, pet definiranih u pozitivnom smjeru, a pet u negativnom. Samoprocjena se vrši na 5-stepenoj skali Likertovog tipa i primijenjena je na uzrastu djece od 12-16 god. RSE je u našem istraživanju tretirana kao jednodimenzionalna skala koja pouzdano mjeri globalno samopoštovanje, a relijabilnost je Cronbach Alfa=0.73.

Dodatni podaci o ispitanicima su prikupljeni namjenski konstruisanim upitnicima:

1. Upitnik o ličnim, porodičnim i školskim podacima o djetetu.
2. Upitnik o faktorima rizika u porodici kao kriterijima po kojima su djeca izabrana kao korisnici centra – popunjavali su zaposleni centara samo za djecu iz centara
3. Skala samopouzdanja sadrži 12 ajtema, a popunjavali su je nastavnici i djeca (od 6-16 god.
4. Upitnik životnih aspiracija (popunjavaju djeca).
5. Upitnik percepcije pripadnosti sadrži 33 stavke, a pouzdanost na našem uzorku je Cronbach Alfa=0.795.

Uzorak

Prvom fazom istraživanja obuhvaćeno je ukupno 231 dijete uzrasta 6-16 godina (Grafik 1). Jednu grupu čine djeca korisnici Centara u BiH (ukupno 105 korisnika, odnosno 45.5%), a referentnu grupu čini 126 djece njihovih vršnjaka iz istih razreda. Ispitanici su podijeljeni u dvije uzrasne grupe; mlađu grupu čini 125 djece (54.1%), uzrasta 6-11 godina, a stariju 105 ispitanika 12-16 godina. Prema polu: djevojčica je 124 (53.3%) i 107 dječaka (46.7%).

Drugom fazom ispitivanja (Grafik 2) ukupno je ispitano 157 djece i to 88 (56,1%) djece u riziku koji su uključeni u aktivnosti centra i 69 (43.9%) djece iz referentne grupe. Ispitanici su podijeljeni u dvije uzrasne grupe; mlađu grupu (6-11 godina) čini 35,7% ili 56 ispitanika, a stariju (12-16 godina) 64,3% ili 101 ispitanik. Prosječni uzrast ukupnog uzorka je 12,1 ($M=144.64$, $SD=26.60$). Djeca iz rizične grupe su prosječnog uzrasta 11,8 ($M=140.49$, $SD=33.17$), dok su djeca iz referentne grupe prosječnog uzrasta 12,4. ($M=148.33$, $SD=18.35$). Prema polu: djevojčica je 52,9% ili 83 i dječaka 47.1% ili 74.

Ovim ispitivanjem obuhvaćena su djeca koja žive u Jablanici, Prijedoru, Modriči, Zenici, gdje se nalaze i centri za djecu pod rizikom i djeca, korisnici centara su uključeni u centar po prvi put. Ispitivana djeca su učenici od prvog razreda osnovne do prvog razreda srednje škole, a najveći broj su učenici od 3-7 razreda (78%).

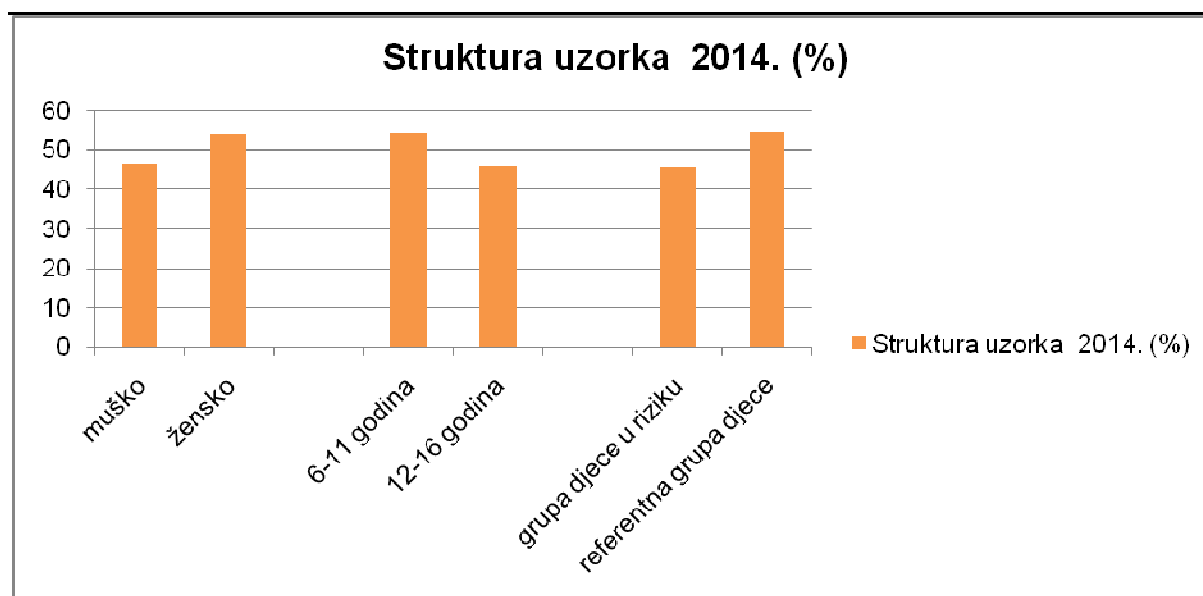
U drugoj fazi ispitivanja došlo je do osipanja uzorka, posebno u referentnoj grupi djece. Na nivou svih pet centara za 17 djece nisu prikupljeni podaci ispitivanja jer su u međuvremenu neka djeca napustila centar, a neki nisu bili prisutni tokom prikupljanja podataka.

Tabela 1: Struktura uzorka po uzrastu i polu

	Pol						uzrast					
	muško		Žensko		ukupno		6-11 godina		12-16 godina		ukupno	
	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%
Grupa djece u riziku	49	46.7	56	53.3	105	45.5	66	63.5	38	36.5	105	45.5
Referentna grupa djece	58	46	68	54	126	54.5	59	46.8	67	53.2	126	54.5
Ukupno	107	46.3	124	53.7	231	100	125	54.3	105	45.7	231	100

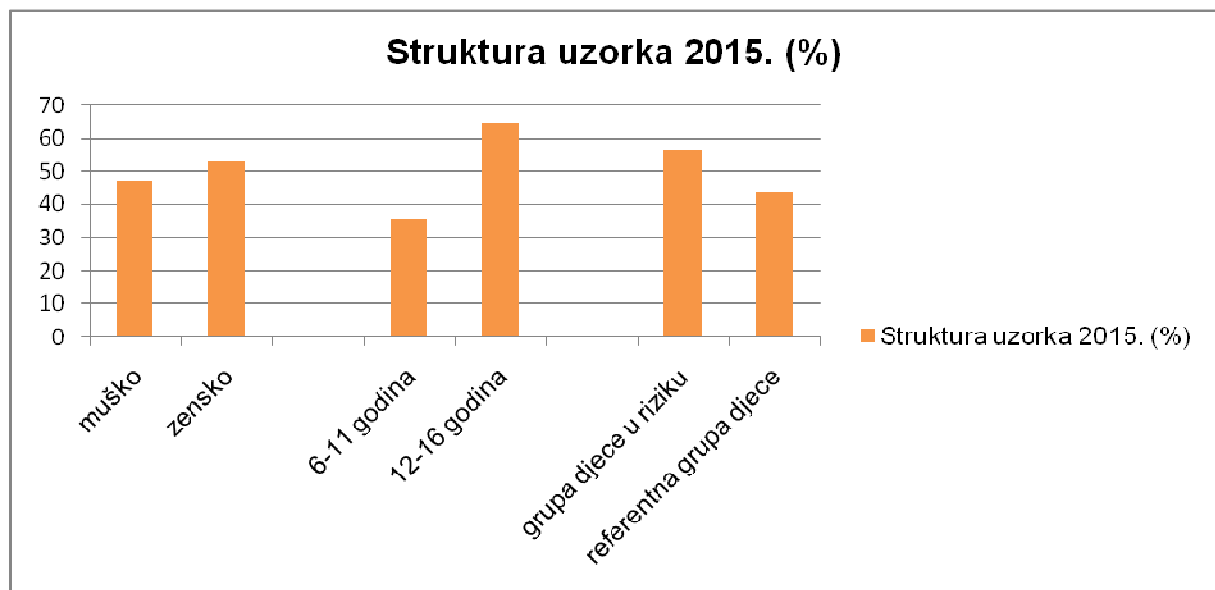
Tabela br 2: Pol ispitanika

	Pol						uzrast					
	muško		Žensko		ukupno		6-11 godina		12-16 godina		ukupno	
	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%
Grupa djece u riziku	49	46.7	56	53.3	105	45.5	66	63.5	38	36.5	105	45.5
Referentna grupa djece	58	46	68	54	126	54.5	59	46.8	67	53.2	126	54.5
Ukupno	107	46.3	124	53.7	231	100	125	54.3	105	45.7	231	100

Grafik 1. -Struktura uzorka po polu, uzrastu i prisustvu faktora rizika u porodici prema podacima iz 2014. godine

Grafik 1 prikazuje strukturu uzorka po polu, uzrastu i prisustvu faktora rizika u porodici. Istraživanjem je obuhvaćeno ukupno 231 ispitanik (N=231), od čega 46,7% čine dječaci, a 53,3% djevojčice. U cjelokupnom uzorku 54,1% (125 ispitanika) čine mlađi ispitanici od 6 do 11 godina, dok djeca iz rizične grupe (njih 105) predstavljaju 45.5% ukupnog uzorka, od kojih 63,5% čine mlađi ispitanici od 6-11 godina, a 36,5% ispitanici od 12-6 godina.

Grafik 2. -Struktura uzorka po polu, uzrastu i prisustvu faktora rizika u porodici prema podacima iz 2015. godine

Grafik 2 prikazuje strukturu uzorka po polu, uzrastu i prisustvu faktora rizika u porodici. Istraživanjem je obuhvaćeno ukupno 157 ispitanika (N=157), od čega 52,9% čine djevojčice (88 ispitanica), 47,1% dječaci. 35,7% uzorka čine mlađi ispitanici od 6 do 11 godina, a 64,3% stariji ispitanici (101 ispitanik). Djeca iz rizične grupe, njih 88, predstavljaju 56,1% ukupnog uzorka.

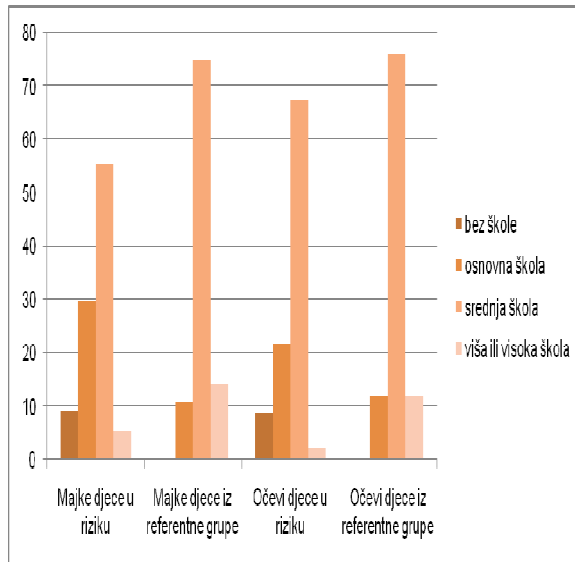
Opis uzorka

Podaci o porodicama djece u riziku prikupljeni su na osnovu njihovih dosijea, zapažanja osoblja centara i baterije testova formirane za ovo istraživanje.

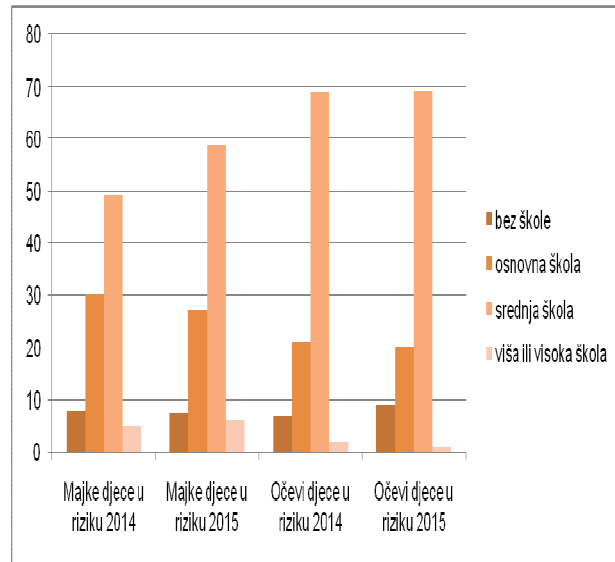
Obrazovni status roditelja

Obrazovni status roditelja djece iz Centara je znatno niži nego kod roditelja djece iz kontrolne grupe. U drugoj fazi istraživanja obrazovni status roditelja u ciljnoj grupi je nešto izmijenjen. Primjetno je da je u kontrolnoj grupi ostala približno ista struktura obrazovnog statusa majki iako

je došlo do osipanja uzorka. Evidentne su promjene kod majki djece u riziku. Povećan je broj majki nižeg obrazovanja, dok se smanjio broj majki iz grupe srednjeg i višeg obrazovanja (grafik 3 i 4).

Grafik 3. *Stepen obrazovanja roditelja djece iz rizične i referentne grupe izražen u procentima*

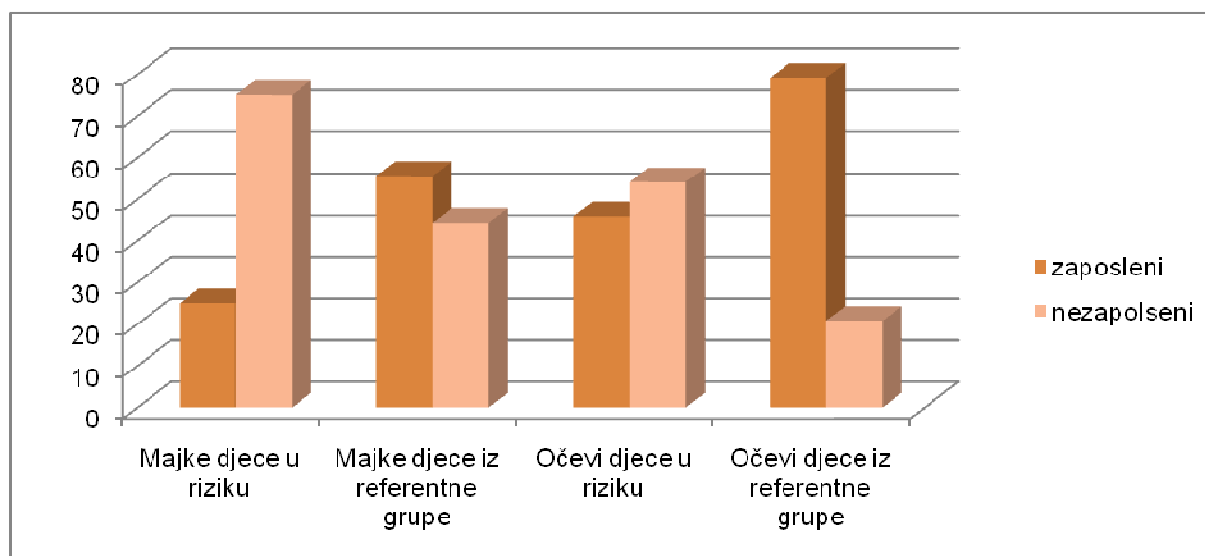
Grafik 4. *Struktura uzorka roditelja djece iz rizične grupe u odnosu na stepen obrazovanja prema podacima iz 2014. i 2015. godine.*

Iz grafika 3 vidno je da je najveći broj roditelja u obje grupe srednje stručne spreme. Međutim, primjetno je da je 9,3% majki i 8,7% očeva djece iz rizične grupe bez škole, što se ne pojavljuje u referentnoj grupi. Takođe, u referentnoj grupi je veći procenat roditelja sa višim ili visokim stepenom obrazovanja u odnosu na roditelje djece iz rizične grupe.

Grafik 4 prikazuje stepen obrazovanja roditelja u prvoj i drugoj fazi istraživanja, koja je gotovo ista 2014. i 2015, iako je uzorak djece u riziku djelimično izmijenjen. Najveći broj očeva i majki je srednje stručne spreme, međutim, primjetno je da su majke, u odnosu na očeve, nižeg obrazovanja.

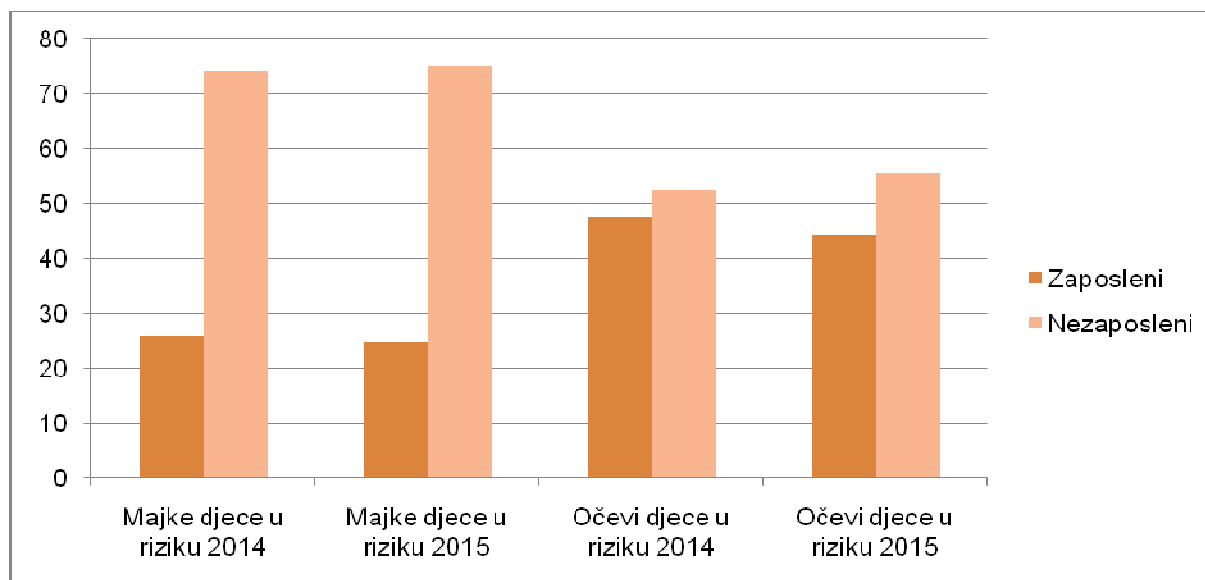
Zaposlenost roditelja

U drugoj fazi ispitivanja podaci za majke iz referentne grupe djece ostali su isti, a nezaposlenost majki djece u riziku je porasla na 75%.

Grafik 5. Status zaposlenosti roditelja djece iz rizične i referentne grupe izražen u procentima

Grafik 5 daje prikaz strukture uzorka u odnosu na status zaposlenosti roditelja. Uočava se da veći procenat roditelja djece iz rizične grupe nije zaposleno, 75% majki i 54,1% očeva, dok su roditelji djece iz referentne grupe u većoj mjeri zaposleni, odnosno 55,6% majki i 79,2% očeva je zaposleno.

Grafik 6. Struktura uzorka roditelja djece iz rizične grupe u odnosu na zaposlenost prema podacima iz 2014. i 2015. godine

Grafik 6 daje prikaz strukture uzorka roditelja djece u riziku u odnosu na zaposlenost. Uočava se vrlo slična struktura roditelja prema zaposlenosti i 2014. i 2015. godine. Kao što vidimo, veći

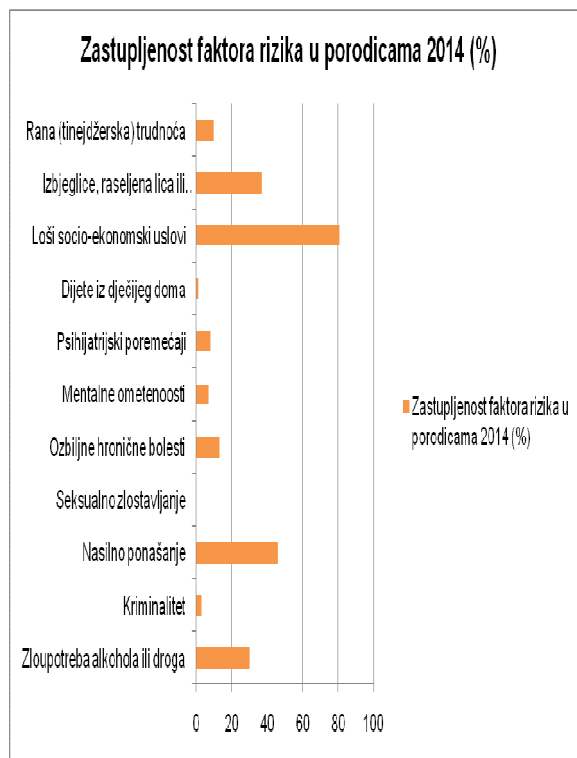
procenat roditelja djece u riziku je nezaposlen, što je naročito izraženo kod majki kojih je 74,2% nezaposlenih 2014. godine, odnosno 75,3% 2015. godine. Prema podacima iz 2014. godine, 52,4% očeva djece u riziku je bilo nezaposleno, dok taj procenat ove godine iznosi 55,7.

Obrazovni status i zaposlenost roditelja djece u riziku su niži u odnosu na roditelje djece iz referentne grupe. Takođe, podaci iz druge faze istraživanja ukazuju na negativan trend zaposlenosti, odnosno na povećanje broja nezaposlenih roditelja djece u riziku (grafik 5 i 6).

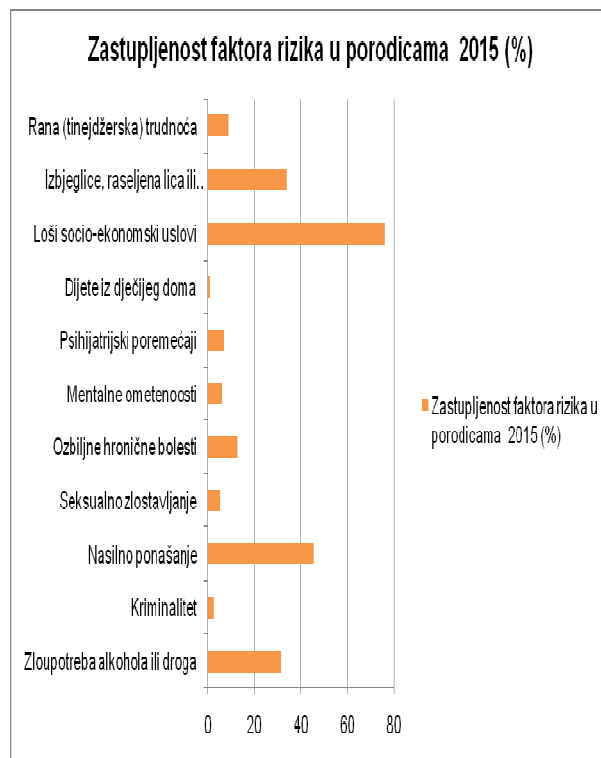
Dakle, zaposlenost je niža kod roditelja djece u riziku u odnosu na referentnu grupu i nezaposlenost se povećava u okviru grupe roditelja djece u riziku.

Faktori rizika u porodicama djece uključene u dnevne centre

Loši socio-ekonomski uslovi su najzastupljeniji faktor rizika (oko 80%), zatim nasilno ponašanje (45,5%), raseljenost, izbjeglištvo ili pripadnost nacionalnim manjinama (33,9%), zloupotreba alkohola i droga (preko 31%), hronične bolesti (12,5%) i ostali faktori rizika (psihijatrijski poremećaji, mentalne ometenosti, rana tinejdžerska trudnoća...) javljaju se u manje od 10% porodica. U većini slučajeva navedeni faktori rjeđe djeluju izolovano, a znatno češće se pojavljuju udruženi u različitim kombinacijama. Grafici 7 i 8 prikazuju da je zastupljenost faktora rizika u 2014-oj i 2015-oj godini ostala gotovo nepromijenjena.

Grafik 7. Zastupljenost pojedinih faktora rizika u porodicama prema podacima iz 2014. godine

Grafik 8. Zastupljenost pojedinih faktora rizika u porodicama prema podacima iz 2015. godine

Početak 2014. godine kada su centri počeli da rade, prema procjenama osoblja centara, kod djece je zabilježeno agresivno i socijalno neprihvatljivo ponašanje u 13% slučajeva, a socijalna izolacija kod njih 24%. Što se tiče ukupnog školskog uspjeha nisu bile zabilježene statistički značajne razlike između djece iz centara i djece iz referentne grupe, već je bila primjetna tendencija slabijih ocjena kod djece iz centara i veći broj djece je bio upućen na popravne ispite.

U 2015-oj godini, prema izvještajima osoblja u centrima, primijećene su pozitivne promjene u ponašanju, komunikaciji, školskom uspjehu, odnosima sa roditeljima i vršnjacima.

Rezultati i diskusija

Rezultati Rozenbergove skale samopoštovanja (RSES)

Tabela 1 prikazuje prosječnu vrijednost samoprocjena starije grupe djece (od 12 do 16 godina) na *Rozenbergovoj skali samopoštovanja*, standardne devijacije i značajnost razlika između prosječnih vrijednosti grupe djece u riziku i referentne grupe djece. Uočava se statistički značajno viša vrijednost samopoštovanja djece iz referentne grupe u odnosu na djecu u riziku, i to na nivou značajnosti $p < .01$. Samopoštovanje je značajno određeno odnosima u porodici, u školi, među vršnjacima kao i u cjelokupnoj socijalnoj sredini iz koje djeca dolaze. Djeca u riziku žive u nesigurnom i manje podržavajućem okruženju i sa manje pozitivnih stimulusa za razvoj što se odražava na niže samopoštovanje u odnosu na vršnjake iz referentne grupe.

Tabela 1. Razlike u samoprocjeni samopoštovanja starije grupe djece u odnosu na prisutnost faktora rizika u porodici tokom inicijalnog (2014) i završnog ispitivanja (2015)

	Grupa djece u riziku		Referentna grupa djece		<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
	<i>N</i>	<i>M(SD)</i>	<i>N</i>	<i>M(SD)</i>			
Rozenbergova skala samopoštovanja 2014	34	35.76 (4.90)	64	38.80 (5.83)	-2.59	96	.01
Rozenbergova skala samopoštovanja 2015	45	38.69 (6.42)	44	40.16 (5.93)	-1.12	87	.27

Dalje, rezultati retesta u drugom dijelu tabele prikazuje prosječne vrijednosti samoprocjene dobijene završnim ispitivanjem 2015. godine.

Iako razlike u samoprocjeni samopoštovanja djece iz rizične grupe, dobijene inicijalnim i završnim ispitivanjem nisu bile statistički značajne, dakle nije došlo do značajnog pomaka u samopercepciji samopoštovanja kod djece iz rizične grupe. Ipak, vidljive su izvjesne pozitivne tendencije kod djece u riziku ($M(2014)=35,76$, a $M(2015)=38,69$), dok je ta tendencija promjene manje izražena kod djece iz referentne grupe ($M(2014)=38,8$ i $M(2015)=40,2$). Takođe,

evidentno je da su razlike između djece iz rizične i referentne grupe u mjerenoj karakteristiki manje izražene, te nisu statistički značajne ($p=.27$), kako je pokazalo inicijalno istraživanje 2014. godine ($p<.01$). Nakon 18 mjeseci pohađanja aktivnosti u centru prosječne vrijednosti samopoštovanja kod djece u riziku su se približile prosječnim vrijednostima procjene samopoštovanja iz referentne grupe. Takođe je vidno da je došlo do veće promjene u samoprocjeni kod djece u riziku u odnosu na referentnu grupu.

Rezultati Upitnika snaga i teškoća (SDQ) – samoprocjena djece

Tabela 3. Razlike u samoprocjenama starije djece iz rizične grupe na Upitniku snaga i teškoća dobijenim inicijalnim (2014) i završnim ispitivanjem (2015)

	2014		2015		<i>t</i>	<i>Df</i>	<i>p</i>
	<i>N</i>	<i>M(SD)</i>	<i>N</i>	<i>M(SD)</i>			
Skala emocionalnih simptoma	26	4.15 (2.19)	26	3.08 (1.98)	2.16	25	.04
Skala problema u ponašanju	25	2.40 (1.32)	25	2.08 (1.55)	1.12	24	.28
Skala hiperaktivnosti	24	3.21 (1.55)	24	3.00 (1.78)	.49	23	.63
Skala problema sa vršnjacima	26	2.81 (1.70)	26	2.23 (1.53)	1.50	25	.15
Prosocijalna skala	26	8.54 (1.82)	26	9.04 (1.22)	-1.36	25	.19
Ukupan rezultat na SDQ skali	23	12.65 (4.85)	23	10.43 (4.86)	2.10	22	.047

Tabela 3 prikazuje prosječne vrijednosti rezultata samoprocjene, standardne devijacije i značajnost razlika ovih prosjeka na *Upitniku snaga i teškoća (SDQ)* za stariju djecu (od 12 do 16 godina) iz rizične grupe dobijene inicijalnim (2014) i završnim (2015) ispitivanjem.

Uočava se statistički značajna razlika na nivou $p<.05$ na *Supskali emocionalni simptomi*, odnosno djeca iz rizične grupe procjenjuju značajno manje emocionalne poteškoće u svom funkcionisanju u odnosu na prethodnu godinu. Takođe, statistički značajne razlike ($p<.05$) primjećuju se i na ukupnom rezultatu SDQ skale. Razlike na drugim subskalama nisu statistički značajne, ali se i na tim skalama uočava tendencija smanjenja vrijednosti, što ukazuju na manju prisutnost poteškoća. Na *Supskali prosocijalnog ponašanja* uočen je pozitivan trend rasta prosocijalnih oblika ponašanja ($M(2014)=8,54$ i $M(2015)=9,04$). S obzirom da se radi o malom uzorku možemo pretpostaviti da bi promjene u samoprocjeni djece bile vidljivije i statistički značajne na većem uzorku.

Tabela 4. Razlike u samoprocjenama starije grupe djece na *Upitniku snaga i teškoća u odnosu na prisutnost faktora rizika u porodici* dobijenim inicijalnim (2014) i završnim ispitivanjem (2015)

	2014							2015						
	Grupa djece u riziku		Referentna grupa djece		T	df	p	Grupa djece u riziku		Referentna grupa djece		t	df	p
	N	M(SD)	N	M(SD)				N	M(SD)	N	M(SD)			
Emocionalni simptomi	36	4.31 (2.10)	64	2.80 (2.06)	3.5	98	<.01	45	3.62 (2.37)	48	2.15 (2.00)	3.26	91	<.01
Problemi u ponašanju	35	2.29 (1.30)	62	2.34 (1.76)	-.16	95	.88	44	2.43 (1.89)	48	1.77 (1.46)	1.89	90	.06
Hiperaktivnost	34	3.24 (2.32)	63	3.05 (1.84)	.44	95	.66	45	3.18 (1.75)	44	2.50 (1.82)	1.79	87	.08
Problemi sa vršnjacima	36	3.0 (1.70)	66	2.85 (1.96)	.39	100	.70	45	2.49 (1.75)	48	1.81 (1.32)	2.11	91	<.05
Prosocijalna skala	36	8.67 (1.62)	67	8.49 (1.70)	.50	101	.62	46	8.59 (2.11)	46	9.11 (1.37)	-1.41	90	.16
SDQ ukupno	33	13.0 (4.75)	58	11.16 (5.52)	.61	89	.11	42	11.74 (5.69)	44	8.32 (4.22)	3.17	84	<.01

Tabela 4 daje uporedni prikaz prosječnih vrijednosti rezultata samoprocjene, standardne devijacije i značajnosti razlika ovih prosjeka, na *Upitniku snaga i teškoća* za stariju grupu djece (od 12 do 16 godina) u odnosu na prisutnost faktora rizika u porodici, dobijenih inicijalnim ispitivanjem 2014. godine i završnim ispitivanjem 2015. godine.

Nakon inicijalnog istraživanja statistički značajne razlike u samoprocjenama djece iz rizične i referentne grupe na nivou $p < .01$ postojale su na *Supskali emocionalni simptomi*, odnosno grupa djece u riziku je procjenjivala značajno veće teškoće u ovoj oblasti funkcionisanja u odnosu na referentnu grupu djece. Prema rezultatima završnog mjerenja 2015. godine, uočavamo da se ukupne vrijednosti, odnosno poteškoće, na pojedinačnim subskalama smanjuju. Statistički značajne razlike između djece iz rizične grupe i djece iz referentne grupe su evidentne na *Supskali emocionalni simptomi* ($p < .01$), *Supskali problemi sa vršnjacima* ($p < .05$), te na ukupnoj *SDQ skali* ($p < .01$). Dakle, djeca iz rizične grupe i dalje procjenjuju svoje funkcionisanje, na pomenutim subskalama, sa više poteškoća u odnosu na djecu iz referentne grupe, dok razlike na ostalim subskalama nisu statistički značajne. Moguće objašnjenje ovih razlika je u prosječnoj starosnoj razlici koja iznosi oko 6 mjeseci u korist djece iz referentne grupe, što uz povoljnije porodično okruženje kao i razvojno pubertetske promjene povećavaju razliku između ove dvije grupe u najosjetljivijim domenima socio-emocionalnog razvoja.

Rezultati Upitnika snaga i teškoća (SDQ) - procjena nastavnika

Tabela 5. Razlike u nastavničkim procjenama starije djece iz rizične grupe na Upitniku snaga i teškoća dobijenim inicijalnim (2014) i završnim ispitivanjem (2015)

	2014		2015		<i>t</i>	<i>Df</i>	<i>p</i>
	<i>N</i>	<i>M(SD)</i>	<i>N</i>	<i>M(SD)</i>			
Skala emocionalnih simptoma	75	2.56 (1.91)	75	2.44 (2.31)	.47	74	.64
Skala problema u ponašanju	78	2.18 (2.39)	78	1.81 (2.29)	1.28	77	.20
Skala hiperaktivnosti	77	4.71 (3.03)	77	4.54 (2.61)	.57	76	.57
Skala problema sa vršnjacima	73	2.40 (2.06)	73	2.52 (1.96)	-.49	72	.63
Prosocijalna skala	75	6.43 (2.64)	75	6.72 (2.92)	-.85	74	.40
Ukupan rezultat na SDQ skali	68	12.18 (6.66)	68	11.47 (7.40)	.87	67	.39

Tabela 5 prikazuje prosječne vrijednosti rezultata nastavničkih procjena, standardne devijacije i značajnost razlika ovih prosjeka na *Upitniku snaga i teškoća* za stariju djecu (od 12 do 16 godina) iz rizične grupe dobijene inicijalnim (2014) i završnim (2015) ispitivanjem. Iako nastavnici na većini subskala procjenjuju *niži nivo poteškoća* kod djece iz rizične grupe, kao i blagi trend povećanja prosocijalnog ponašanja, ove razlike u prosjecima dobijene 2014. i 2015. godine nisu statistički značajne.

Tabela 6: Razlike u nastavničkim procjenama starije grupe djece na *Upitniku snaga i teškoća* u odnosu na prisutnost faktora rizika u porodici dobijenim inicijalnim (2014) i završnim ispitivanjem (2015)

	2014						2015							
	Grupa djece u riziku		Referentna grupa djece		T	df	p	Grupa djece u riziku		Referentna grupa djece		t	df	p
	N	M(SD)	N	M(SD)				N	M(SD)	N	M(SD)			
Emocionalni simptomi	100	2.67 (2.13)	77	1.05 (1.54)	5.87	174.4	<.01	83	2.34 (2.25)	69	1.64 (1.80)	2.09	150	<.05
Problemi u ponašanju	99	2.05 (2.30)	81	1.03 (1.36)	3.67	162.9	<.01	87	1.72 (2.24)	67	.84 (1.24)	3.13	139.1	<.01
Hiperaktivnost	101	4.48 (3.08)	80	2.30 (2.15)	5.58	176.5	<.01	85	4.36 (2.60)	68	2.90 (2.42)	3.58	151	<.001
Problemi sa vršnjacima	96	2.42 (2.06)	74	1.38 (1.69)	3.61	167.4	<.01	81	2.47 (1.98)	69	1.32 (1.50)	4.05	145.8	<.001
Prosocijalna skala	100	6.52 (2.63)	80	8.04 (2.30)	-4.06	178	<.01	84	6.88 (2.92)	69	8.87 (1.70)	-5.25	140	<.001
SDQ ukupno	93	11.73 (6.73)	69	5.80 (5.27)	6.29	159.5	<.01	77	11.17 (7.22)	66	6.45 (5.33)	4.48	138.1	<.001

Tabela 6 predstavlja poređenje nastavničkih procjena ponašanja djece iz referentne i grupe djece u riziku dobijenih inicijalnim ispitivanjem 2014. godine i završnim ispitivanjem 2015. godine.

Prikazane su prosječne vrijednosti rezultata, standardnih devijacija i značajnosti razlika ovih prosjeka nastavničke procjene na *Upitniku snaga i teškoća za stariju grupu djece (od 12 do 16 godina)* u odnosu na prisutnost faktora rizika u porodici. Nastavnici procjenjuju da djeca u riziku, u odnosu na referentnu grupu, manifestuju značajno veće teškoće u funkcionisanju na polju emocija, ponašanja, odnosa sa vršnjacima, te pokazuju veću hiperaktivnost. Prema procjeni nastavnika, kod djece iz referentne grupe je značajno izraženije prosocijalno ponašanje u odnosu na djecu u riziku. Ove razlike u procjeni nastavnika djelimično se mogu objasniti uticajem njihovih očekivanja i stavova, a dijelom i predrasuda prema djeci koja dolaze iz porodica sa višestrukim problemima. Takođe, ovi podaci ukazuju na potrebu za specifičnim znanjima, vještinama i metodama suočavanja osoblja škole sa problemima koje ova djeca nose.

Iako nastavnici procjenjuju da djeca iz grupe u riziku pokazuju nešto manje poteškoća u odnosu na prošlu godinu, rezultati i dalje pokazuju da postoje statistički značajne razlike na svim mjerenim subskalama, u smislu boljeg funkcionisanja djece iz referentne grupe (tabela 6).

Rezultati Upitnika snaga i teškoća (SDQ) - procjena roditelja

Tabela 7: Razlike u roditeljskim procjenama djece na Upitniku snaga i teškoća u odnosu na prisutnost faktora rizika u porodici

	Grupa djece u riziku		Referentna grupa djece		<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
	<i>N</i>	<i>M(SD)</i>	<i>N</i>	<i>M(SD)</i>			
Skala emocionalnih simptoma	78	2.46 (2.34)	16	2.13 (1.41)	.55	92	.58
Skala problema u ponašanju	78	1.62 (1.84)	15	1.13 (.83)	1.61	45.3	.11
Skala hiperaktivnosti	77	3.87 (2.17)	16	3.25 (1.44)	1.09	91	.28
Skala problema sa vršnjacima	78	8.31 (1.92)	16	8.87 (1.31)	-1.44	29.9	.16
Prosocijalna skala	75	3.05 (1.99)	15	.93 (1.03)	6.03	38.3	<.001
Ukupan rezultat na SDQ skali	72	11.01 (5.90)	14	2.90 (.77)	3.51	37.9	<.01

Tabela 7 prikazuje prosječne vrijednosti rezultata roditeljskih procjena na *Upitniku snaga i teškoća* za cijeli uzorak u odnosu na prisutnost faktora rizika u porodici, standardne devijacije i značajnost razlika ovih prosjeka. Iako na pojedinačnim subskalama ne uočavamo statistički značajne razlike u procjenama poteškoća, roditelji djece u riziku prijavljuju statistički značajno teže funkcionisanje svoje djece u okviru ukupne skale ($p < .01$). Istovremeno, roditelji djece u riziku primjećuju statistički značajno izraženije prosocijalno ponašanje kod svoje djece, u odnosu na roditelje djece iz referentne grupe ($p < .001$).

Tabela 8: Razlike u roditeljskim i nastavničkim procjenama djece iz rizične grupe na Upitniku snaga i teškoća

	Procjena nastavnika		Procjena roditelja		<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
	<i>N</i>	<i>M(SD)</i>	<i>N</i>	<i>M(SD)</i>			
Skala emocionalnih simptoma	74	2.38 (2.32)	74	2.51 (2.38)	-.39	73	.70
Skala problema u ponašanju	76	1.80 (2.30)	76	1.64 (1.85)	.69	75	.49
Skala hiperaktivnosti	74	4.62 (2.58)	74	3.88 (2.16)	2.44	73	.02
Skala problema sa vršnjacima	72	2.40 (2.05)	72	8.31 (1.94)	-15.84	71	<.001
Prosocijalna skala	72	6.78 (2.91)	72	3.04 (2.01)	7.48	71	<.001
Ukupan rezultat na SDQ skali	68	11.57 (7.38)	68	11.09 (6.00)	.57	67	.57

Tabela 8 prikazuje prosječne vrijednosti rezultata, standardne devijacije i značajnost razlika ovih prosjeka roditeljskih i nastavničkih procjena djece iz rizične grupe na *Upitniku snaga i teškoća*. Uočavaju se statistički značajne razlike i to na nivou značajnosti $p < .001$ između procjena nastavnika i roditelja na dvije supskale: *Skali problema sa vršnjacima* i *Prosocijalnoj skali*. Naime, roditelji uočavaju veće probleme sa vršnjacima kod svoje djece, nego njihovi nastavnici, dok nastavnici percipiraju izraženije prosocijalno ponašanje, nego što to uočavaju roditelji djece u riziku. Primjetno je da emocionalne poteškoće u funkcionisanju djece ne primjećuju ni nastavnici ni roditelji, dok ih djeca percipiraju.

Rezutati Upitnika samopouzdanja djece

Tabela 9: Razlike u samoprocjenama samopouzdanja djece iz rizične grupe dobijenim 2014. i 2015. godine

	Samoprocjena 2014.		Samoprocjena 2015.		<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
	<i>N</i>	<i>M(SD)</i>	<i>N</i>	<i>M(SD)</i>			
Upitnik Samopouzdanja	79	16.82 (3.72)	79	15.91 (3.89)	1.498	78	.14

Tabela 9 prikazuje prosječne vrijednosti samoprocjena, standardne devijacije i značajnost razlika ovih prosjeka starije djece (od 12 do 16 godina) iz rizične grupe na Upitniku samopouzdanja dobijenim inicijalnim (2014) i završnim (2015) ispitivanjem. Promjene u samoprocjeni samopouzdanja kod djece iz rizične grupe, kao što vidimo, nisu statistički značajne ($p = .14$).

Tabela 10: Razlike u samoprocjenama djece na Upitniku samopouzdanja u odnosu na prisutnost faktora rizika u porodici dobijenim inicijalnim (2014) i završnim ispitivanjem (2015)

	Grupa djece u riziku		Referentna grupa djece		<i>t</i>	<i>df</i>	<i>P</i>
	<i>N</i>	<i>M(SD)</i>	<i>N</i>	<i>M(SD)</i>			
Upitnik samopouzdanja 2014	124	17.36 (3.50)	101	16.23 (3.15)	2.53	223	.01
Upitnik samopouzdanja 2015	86	15.71 (3.96)	66	16.62 (3.05)	-1.60	149.9	.11

Tabela 10 prikazuje prosječne vrijednosti rezultata samoprocjene, standardne devijacije i značajnost razlika ovih prosjeka na *Upitniku samopouzdanja* u odnosu na prisutnost faktora rizika u porodici, dobijene inicijalnim ispitivanjem 2014. i završnim ispitivanjem 2015. godine. Za razliku od statistički značajnih razlika uočenih na inicijalnom ispitivanju ($p=.01$), završnim ispitivanjem nisu zabilježene statistički značajne razlike u samoprocjenama djece iz rizične grupe i djece iz referentne grupe. Odnosno, ne razlikuju se značajno u samoprocjenama nivoa samopouzdanja što ukazuje na tendenciju približavanja vlastitih procjena samopouzdanja djece u ispitivanim grupama. Jedan od mogućih faktora koji je mogao poboljšati samopouzdanje djece iz rizične grupe je evidentno poboljšani školski uspjeh.

Tabela 11: Razlike u nastavničkim procjenama djece na *Upitniku samopouzdanja* u odnosu na prisutnost faktora rizika u porodici dobijenim inicijalnim (2014) i završnim ispitivanjem (2015)

	Grupa djece u riziku		Referentna grupa djece		<i>t</i>	<i>df</i>	<i>P</i>
	<i>N</i>	<i>M(SD)</i>	<i>N</i>	<i>M(SD)</i>			
Samopouzdanje 2014	95	14.26 (5.47)	82	17.74 (5.62)	-4.17	175	<.01
Samopouzdanje 2015	85	14.61 (6.28)	67	17.78 (5.42)	-3.28	150	<.01

Tabela 12: Razlike u nastavničkim procjenama samopouzdanja djece iz rizične grupe dobijenim 2014. i 2015. godine

	2014.		2015.		<i>t</i>	<i>df</i>	<i>P</i>
	<i>N</i>	<i>M(SD)</i>	<i>N</i>	<i>M(SD)</i>			
Upitnik samopouzdanja	72	14.07 (5.15)	72	14.17 (6.26)	-.174	71	.86

Tabela 12 prikazuje prosječne vrijednosti rezultata nastavničke procjene, standardne devijacije i značajnost razlika ovih prosjeka na *Upitniku samopouzdanja* u odnosu na prisutnost faktora rizika u porodici dobijene inicijalnim ispitivanjem 2014. i završnim ispitivanjem 2015. godine. Tabela 12 prikazuje prosječne vrijednosti nastavničkih procjena, standardne devijacije i značajnost razlika ovih prosjeka kod djece iz rizične grupe djece na *Upitniku samopouzdanja* dobijenim inicijalnim (2014) i završnim (2015) ispitivanjem. Slično kao i tokom inicijalnog istraživanja nastavnici procjenjuju da između djece iz rizične grupe i djece iz referentne grupe postoje razlike u samopouzdanju u korist djece iz referentne grupe, a navedene razlike su statistički značajne na nivou $p<.01$. Nastavnici procjenjuju da nema promjena u samopouzdanju djece iz rizične grupe u odnosu na prethodnu godinu odnosno razlike u procjenama nisu statistički značajne ($p=.86$)

Tabela 13: Razlike u roditeljskim procjenama djece na Upitniku samopouzdanja u odnosu na prisutnost faktora rizika u porodici

	Grupa djece u riziku		Referentna grupa djece		<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
	<i>N</i>	<i>M(SD)</i>	<i>N</i>	<i>M(SD)</i>			
Samopouzdanje	86	16.58 (4.67)	16	19.19 (2.95)	-2.15	100	<.05

Tabela 13 prikazuje prosječne vrijednosti rezultata roditeljske procjene, standardne devijacije i značajnost razlika ovih prosjeka na *Upitniku samopouzdanja* u odnosu na prisutnost faktora rizika u porodici. Uviđamo da roditelji djece iz referentne grupe procjenjuju svoju djecu samopouzdanijom u odnosu na roditelje djece u riziku, a ove razlike su statistički značajne na nivou $p < .05$.

Rezultati Upitnika nivoa aspiracija

Tabela 14: Razlike u nivou životnih aspiracija djece u odnosu na prisutnost faktora rizika u porodici, dobijene inicijalnim ispitivanjem 2014. godine

	Srednje obrazovanje					Visoko obrazovanje				
	Trogodišnja srednja škola	Četvorogodišnja srednja škola	χ^2	<i>df</i>	<i>P</i>	Da	Ne	χ^2	<i>df</i>	<i>p</i>
Grupa djece u riziku	18	18	10.82	1	<.01	21	17	5.30	1	.02
Referentna grupa djece	11	54				52	14			

Tabela 14 prikazuje razlike u nivou aspiracija u odnosu na prisutnost faktora rizika u porodici, odnosno razlike u frekvencijama djece u riziku i referentne grupe djece u odnosu na nivo obrazovanja za koje se odlučuju, te značajnost tih razlika, dobijene inicijalnim ispitivanjem 2014. godine.

Tabela 15: Razlike u nivou životnih aspiracija djece u odnosu na prisutnost faktora rizika u porodici, dobijene završnim ispitivanjem 2015. godine

	Srednje obrazovanje					Visoko obrazovanje				
	Trogodišnja srednja škola	Četvorogodišnja srednja škola	χ^2	<i>df</i>	<i>p</i>	Da	Ne	χ^2	<i>df</i>	<i>p</i>
Grupa djece u riziku	34	52	14.76	1	<.001	47	40	14.15	1	<.001
Referentna grupa djece	8	60				57	12			

Tabela 15 prikazuje razlike u nivou aspiracija u odnosu na prisutnost faktora rizika u porodici, odnosno razlike u frekvencijama djece u riziku i referentne grupe djece u odnosu na nivo obrazovanja za koje se odlučuju, te značajnost tih razlika, dobijene završnim ispitivanjem 2015. godine.

Istraživanjem 2014. godine (Tabela 14) je ustanovljen statistički značajno veći broj djece iz referentne grupe ($p < .01$) koja se nakon osnovne odlučuju za četvorogodišnju srednju školu, kao i statistički značajno veći broj djece iz referentne grupe ($p < .05$) koja imaju namjeru studirati. Iako je, prema novim podacima, evidentno da se povećava broj djece iz rizične grupe zainteresovane za srednje četverogodišnje i visoko obrazovanje (Tabela 15) i dalje su ove razlike statistički značajne na nivou $p < .001$.

Rezultati Upitnika pripadnosti

Pripadnost je psihološki konstrukt koji podrazumijava afektivnu razmjenu, osjećaj prihvaćenosti, pozitivno vrednovanje i uključenosti u socijalni kontekst kojem je osoba prirodno pripada. Prema Baumeister and Leary (1995) osjećaj pripadnosti definisan je kao potreba za stalnim kontaktom i percepcijom da međuljudski odnosi imaju stabilnost, afektivnu povezanost, trajnost, da su pozitivni i da se odnose na značajne druge. Osjećaj pripadnosti porodici, školi i vršnjacima posebno je značajan za rani i srednji adolescentni uzrast. U ovom razvojnem periodu djeci postaje važnija pripadnost vršnjačkim grupama nego porodici. Pripadnost čini jedan od značajnih zaštitnih faktora pa se iz tog razloga ukazala potreba za detaljnijim ispitivanjem i mjerenjem najvažnijih faktora pripadnosti. U ovom istraživanju učenici su procjenjivali svoj osjećaj pripadanja porodici, školi, grupi vršnjaka i centrima "Gnijezdo".

Tabela 16: Saoprocjena djece iz rizične grupe na subskalama *Upitnika pripadnosti*

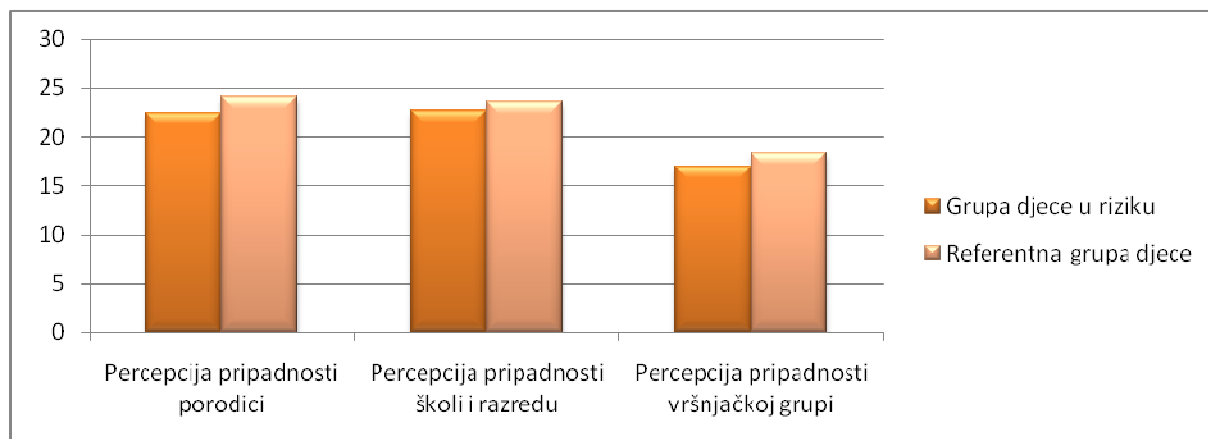
	Grupa djece u riziku		
	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Percepcija pripadnosti porodici	57	22.51	3.61
Percepcija pripadnosti školi i razredu	58	22.71	3.47
Percepcija pripadnosti vršnjačkoj grupi	58	17.03	2.34
Percepcija pripadnosti Dnevnom centru Gnijezdo	58	18.40	2.62

Tabela 16 prikazuje prosječne vrijednosti rezultata samoprocjene djece iz rizične grupe na pojedinačnim subskalama *Upitnika pripadnosti*. Uočava se da grupa djece u riziku najizraženiju pripadnost osjeća u odnosu prema: 1) školi i razredu ($M=22.71$, $SD=3.47$), 2) porodici ($M=22.51$, $SD=3.61$), 3) dnevnom centru Gnijezdo ($M=18.40$, $SD=2.62$), 4) grupi vršnjaka ($M=17.03$, $SD=2.34$), koja je najmanje izražena.

Tabela 17: Razlike u samoprocjenama djece na *Upitniku pripadnosti* u odnosu na prisutnost faktora rizika u porodici

	Grupa djece u riziku		Referentna grupa djece		<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
	<i>N</i>	<i>M(SD)</i>	<i>N</i>	<i>M(SD)</i>			
Percepcija pripadnosti porodici	57	22.51 (3.61)	269	24.20 (2.01)	-3.43	63.58	<.01
Percepcija pripadnosti školi i razredu	58	22.71 (3.47)	269	23.65 (3.08)	-2.06	325	<.05
Percepcija pripadnosti vršnjačkoj grupi	58	17.03 (2.34)	269	18.39 (2.00)	-4.10	75.94	<.001

Tabela 17 prikazuje prosječne vrijednosti rezultata samoprocjene djece, standardne devijacije i značajnost razlika ovih prosjeka na *Upitniku pripadnosti* u odnosu na prisutnost faktora rizika u porodici. Uočavaju se statistički značajne razlike u korist djece iz referentne grupe na subskalama *Percepcija pripadnosti porodici* ($p<.01$), *Percepcija pripadnosti školi i razredu* ($p<.05$) i *Percepcija pripadnosti vršnjačkoj grupi* ($p<.001$), odnosno djeca iz referentne grupe osjećaju veću pripadnost svim posmatranim grupama.

Grafik 9: Razlike u samoprocjenama djece na Upitniku pripadnosti u odnosu na prisutnost faktora rizika u porodici

Grafik 9 prikazuje prosječne vrijednosti rezultata samoprocjene djece na subskalama *Upitnika pripadnosti* u odnosu na prisutnost faktora rizika u porodici. Kao što se vidi iz Tabele 17 i Grafika 9, djeca iz referentne grupe percipiraju veću pripadnost porodici, školi i razredu i grupi vršnjaka u odnosu na svoje vršnjake u riziku.

Zaključci

Rezultati istraživanja pokazuju da postoje statistički značajne razlike u pojedinim ispitivanim aspektima između grupe djece u riziku i referentne grupe, kako na osnovu rezultata samoprocjene djece tako i na osnovu procjena nastavnika, roditelja i zaposlenika centara u odnosu na ponovljeno istraživanje.

Nakon 18 mjeseci provođenja aktivnosti sa djecom u riziku u centrima “Gnijezdo” ponovljeno istraživanje ukazuju na sljedeće nalaze:

- Najzastupljeniji faktori rizika kod djece koja su uključena u aktivnosti centara u obje faze istraživanja su: loši socio-ekonomski uslovi (oko 80%), zatim nasilno ponašanje (45,5%), raseljenost, izbjeglištvo ili pripadnost nacionalnim manjinama (33,9%), zloupotreba alkohola i droga (preko 31%), hronične bolesti (12,5%). Ostali faktori rizika (psihijatrijski poremećaji, mentalne ometenosti, rana tinejdžerska trudnoća...) javljaju se u manje od 10% porodica, što potvrđuje dosljedno poštovanje unaprijed postavljenih kriterijuma za izbor djece u centre. U većini slučajeva navedeni faktori rjeđe djeluju izolovano, a znatno češće se pojavljuju udruženi u različitim kombinacijama.
- Obrazovni status roditelja djece iz Centara je znatno niži nego kod roditelja djece iz kontrolne grupe. Najveći broj očeva i majki je srednje stručne spreme, međutim, primjetno je

da su majke, u odnosu na očeve, nižeg obrazovanja. Struktura roditelja djece u riziku prema stepenu obrazovanja je gotovo identična u istraživanju 2014. i 2015 godine iako je uzorak djece u riziku djelimično izmijenjen.

- Primjetno je da je veći procenat roditelja djece iz rizične grupe nezaposleno u odnosu na roditelje djece iz referentne grupe, što uvećava porodične rizične faktore za ovu djecu.
- Prema procjenama osoblja centara u odnosu na prvu fazu ispitivanja kod djece su zabilježen trend pozitivnih promjena u ponašanju. Zabilježeno je manje "ispada" i socijalno neprihvatljivih ponašanja, otvoreni su i više su uključeni u aktivnosti centara.
- Djeca iz centara i djeca iz referentne grupe se značajno ne razlikuju prema ukupnim školskim ocjenama, primjetna je tendencija poboljšanja školskih ocjena i smanjenja izostanaka iz škole kod djece iz centara. Prema izvještajima osoblja djeca sa manje otpora prilaze svojim školskim zadaćama što upućuje na razvijenije radne navike.
- Samopoštovanje djece u riziku se poboljšalo i približilo prosječnim vrijednostima procjene samopoštovanja djece iz referentne grupe.
- Djeca iz grupe u riziku pokazuju značajno poboljšanje u emocionalnom funkcionisanju i tendenciju poboljšanja u svim mjerenim aspektima, odnosno procjenjuju manje problema u ponašanju, hiperaktivnosti, odnosima sa vršnjacima i smatraju da su više prosocijalno orjentisani. Prema rezultatima završnog mjerenja 2015. godine, uočavamo da se ukupne vrijednosti, odnosno poteškoće, na pojedinačnim subskalama smanjuju.
- Iako je unutar grupe djece u riziku evidentno značajno poboljšanje na svim domenima socio-emocionalnog funkcionisanja, još uvijek su prisutne razlike između ove dvije grupe djece u emocionalnom funkcionisanju, odnosima sa vršnjacima kao i na ukupnom rezultatu testa (SDQ).
- Nastavnička procjena ponašanja djece ukazuje na blagi trend pozitivnih promjena, iako nastavnici i dalje primjećuju da postoje značajne razlike u socijalno-emocionalnom funkcionisanju ispitivane djece. Nastavnici procjenjuju da djeca u riziku imaju više problema u svim ispitivanim aspektima (emocionalnost, ponašanje, hiperaktivnost, vršnjački odnosi...).
- Roditeljska procjena na skali snaga i poteškoća (SDQ) ukazuje na značajno veće poteškoće djece u riziku posmatrano na ukupnom testu, ali identifikuju izraženije prosocijalno ponašanje u odnosu na djecu iz referentne grupe.
- Roditelji djece u riziku procjenjuju da njihova djeca imaju više problema sa vršnjacima nego što to procjenjuju njihovi nastavnici.
- Samoprocjena samopouzdanja djece iz rizične grupe približila se vrijednostima samoprocjene vršnjaka iz referentne grupe, tj. izgubila se razlika u odnosu na inicijalni test. Prema procjeni njihovih roditelja i nastavnika te razlike su i dalje prisutne. Nastavnici procjenjuju da djeca u riziku pokazuju niži nivo samopouzdanja u odnosu na djecu iz referentne grupe, dok djevojčice procjenjuju samopouzdanijima od dječaka.

- U pogledu nastavka školovanja utvrđena je statistički značajna razlika između ove dvije grupe djece: djeca iz centara su više usmjerena na trogodišnje, dok se djeca iz referentne grupe u značajno većem broju opredeljuju za četvorogodišnje škole i nastavak obrazovanja. U ponovljenom istraživanju primjetan je trend povećanog broja djece iz grupe u riziku koja namjeravaju nastaviti svoje školovanje na višim stepenima obrazovanja.
- Djeca iz grupe u riziku percipiraju niži nivo pripadnosti porodici, školi ili razredu i grupi vršnjaka u odnosu na djecu iz referentne grupe.

Opšti zaključak

Nakon 18 mjeseci kontinuiranog rada i praćenja djece u centrima Gnijezdo u BiH rezultati ponovljenog istraživanja ukazuju na promjene u praćenim domenima psihološkog funkcionisanja djece, iako su faktori rizika ostali nepromijenjeni ili su se pogoršali.

Kontinuirana podrška, sigurno okruženje, podržavajući odnosi i pozitivni modeli učenja doprinose stabilnijem rastu i razvoju ove djece. Ovaj model rada i specifičan pristup pokazao se efikasnim u radu sa djecom u riziku. Ovo potvrđuju rezultati njihovih samoprocjena, kao i procjene nastavnika, roditelja i osoblja centara.

Promjene u svom funkcionisanju su značajnije percipirala djeca nego nastavnici, roditelji i/ili osoblje centara.

Ovim nalazima je moguće potvrditi da se opšte funkcionisanje djece popravilo na ličnom, porodičnom, školskom i socijalnom (vršnjačkom) nivou i da je primjetan trend približavanja vršnjacima. Za značajnije potvrde ovih nalaza bilo bi potrebno longitudinalno praćenje djece što bi istaklo značajnije i trajnije promjene.

Literatura:

- Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117, 497-529.
- Bortolotti, G. (1995). Il lavoro sociale professionale nei servizi territoriali. U E. Bianchi i F. Verno (ur.) *Le famiglie multiproblematiche non hanno solo problemi* (str. 122-139). Padova: Fondazione Zancan.
- Moro, A. C. (1995). Difficoltà, bisogni e potenzialità nelle famiglie. U E. Bianchi i F. Verno (ur.) *Le famiglie multiproblematiche non hanno solo problemi* (str. 16-39). Padova: Fondazione Zancan
- Živanović, E., Ivanović, B. (2011). Priručnik – Kako uspostaviti i voditi centre za djecu koja dolaze iz porodica sa višestrukim problemima, BiH.